ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

Ա. ՄԵԼՔՈՆՅԱՆ, Գ. ՊՈՂՈՍՅԱՆ, Ա. ԱՂԱՍՅԱՆ,
Ա. ՄԱՐՈՒՔՅԱՆ, Դ. ՔԵՐԹՄԵՆՋՅԱՆ,
Հ. ՄԵԼԻՔ-ԱԴԱՄՅԱՆ, Վ. ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ, Գ. ԲԱԴԱԼՅԱՆ,
Ա. ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ

ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԵՏԵՎԱՆՔՈՎ ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԻ ԿՈՐՈՒՍՏՆԵՐԸ ԵՎ ՀԱՏՈՒՑՄԱՆ ԿԱՌՈՒՑԱԿԱՐԳԵՐԻ ՄԵԹՈԴԱԲԱՆԱԿԱՆ ՀԻՄՔԵՐԸ

ԵՐԵՎԱՆ

2019

ՀՏԴ 94 (479.25)
ԳՄԴ 63.3 (5Հ)
Ց 337

ՏՊԱԳՐՎՈՒՄ Է ՀՀ ԳԱԱ ՀԱՅԱԳԻՏԱԿԱՆ
ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՖԻՆԱՆՍԱՎՈՐՈՂ
ՀԱՄԱՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԻՄՆԱԴՐԱՄԻ ՀՈՎԱՆԱՎՈՐՈՒԹՅԱՄԲ

Հրատարակվում է ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտի
գիտական խորհրդի որոշմամբ

Խմբագիր՝ պ.գ.դ., դոցենտ Ա. Ց. Մարուքյան

Ա. Մելքոնյան, Գ. Պողոսյան, Ա. Աղասյան, Ա. Մարուքյան,
Դ. Քերթմենջյան, Հ. Մելիք-Ադամյան, Վ. Վարդանյան, Գ. Բադալյան,
Ա. Հովհաննիսյան

Ց 337 Ցեղասպանության հետևանքով հայ ժողովրդի կորուստները և հատուցման կառուցակարգերի մեթոդաբանական հիմքերը, – Եր.: «Տիր» հրատարակչություն, 2019, 608 էջ:

Հայոց ցեղասպանության 100-ամյակի Համահայկական հռչակագրի ընդունումից հետո ՀՀ ԳԱԱ Հայագիտության և հասարակական գիտությունների բաժանմունքի նախաձեռնությամբ 2016-2018 թթ. ընթացքում իրականացվեց Հայոց ցեղասպանության հետևանքների հաղթահարման հիմնախնդիրներով զբաղվող հետազոտական խմբի ծրագիրը, ինչի արդյունքում էլ ստեղծվեց սույն կոլեկտիվ աշխատանքը:

Արխիվային փաստաթղթերի, ականատեսների վկայությունների, մամուլի նյութերի և տարբեր հետազոտողների ուսումնասիրությունների հիման վրա աշխատանքում ներկայացվում են ցեղասպանության իրագործմամբ հայ ժողովրդին հասցված տարածքային, ժողովրդագրական, մշակութային և նյութական կորուստները, որոշակիացվում են դրանց ծավալներն ու հետևանքները, ինչպես նաև առաջարկներ են արվում Հայոց ցեղասպանության հետևանքների հաղթահարման՝ հատուցման գործընթացի կառուցակարգերի մեթոդաբանական հիմքերի վերաբերյալ:

Գիրքը նախատեսված է Հայոց ցեղասպանության պատմության ու, մասնավորապես, պահանջատիրության հարցերով հետաքրքրվողների, ուսանողների և ընթերցողների լայն շրջանակի համար:

ISBN 978-9939-865-60-7

ՀՏԴ 94 (479.25)
ԳՄԴ 63.3 (5Հ)

© Ա. Մելքոնյան, Գ. Պողոսյան, Ա. Աղասյան,
Ա. Մարուքյան, Դ. Քերթմենջյան, Հ. Մելիք-Ադամյան,
Վ. Վարդանյան, Գ. Բադալյան, Ա. Հովհաննիսյան

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ...3

1.«ՀԱՅՈՑ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԵՏԵՎԱՆՔՆԵՐ» ՁԵՎԱ-ԿԵՐՊՄԱՆ ՀԱՐՑԻ ՀՍՏԱԿԵՑՄԱՆ ՇՈՒՐՋ
(*Արմեն Մարուքյան*)……………………………………..7

2.ՀԱՅՈՑ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՃԱՆԱՉՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑԸ ԵՎ ՀԱՏՈՒՑՄԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐԸ
(*Աշոտ Մելքոնյան*)………………………………………13

3. ՀԱՅՈՑ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԵՏԵՎԱՆՔՈՎ ՀԱՅ ԺՈ-ՂՈՎՐԴԻ ԿՐԱԾ ԺՈՂՈՎՐԴԱԳՐԱԿԱՆ ԿՈՐՈՒՍՏՆԵՐԸ…42

3.1. Հայ բնակչությունն Արևմտյան Հայաստանում և Օսման-յան կայսրության մյուս տարածաշրջաններում Առաջին աշ-խարհամարտի նախօրեին
(*Գեղամ Բաղդասարյան*)……………………………………42

3.2 Հայերի սոցիալ-ժողովրդագրական վիճակն Օսմանյան կայսրությունում ցեղասպանությունից առաջ և ներկայիս Թուրքիայի Հանրապետությունում
(*Գևորգ Պողոսյան*)……………………………………..65

4. ՀԱՅՈՑ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԵՏԵՎԱՆՔՈՎ ՀԱՅ ԺՈ-ՂՈՎՐԴԻ ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ԺԱՌԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ԿՈՐՈՒՍՏ-ՆԵՐԸ……………………………………………………..90

4.1. Հայոց ցեղասպանության ընթացքում հայ պատմա-ճարտարապետական ժառանգության ոչնչացումն ու դրա դիմաց հատուցման խնդիրները
(*Դավիթ Քերթմենջյան*)…………………………………….90

4.2.Արևմտյան Հայաստանում և Օսմանյան կայսրության այլ տարածքներում հայկական կերպարվեստի ու կիրառական

արվեստի կորուստները համիդյան ջարդերից ու Մեծ եղեռնից մինչև մեր օրերը (պատմական համառոտ ակնարկ)
(*Արարատ Աղասյան*)……………………………………………135

5. ՀԱՅՈՑ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԵՏԵՎԱՆՔՈՎ ՀԱՅ ԺՈ-ՂՈՎՐԴԻՆ ՀԱՍՑՎԱԾ ՆՅՈՒԹԱԿԱՆ ԿՈՐՈՒՍՏՆԵՐԸ……202

5.1. Հայերի ունեզրկման գործընթացը Օսմանյան կայսրու-թյունում և Թուրքիայի Հանրապետությունում
(*Անուշ Հովհաննիսյան*)……………………………….....202

5.2. Հայոց ցեղասպանության իրագործմամբ Արևմտյան Հայաստանի հանքահումքային ռեսուրսների շահագործումից տեղաբնիկ հայ ժողովրդին զրկելն ու դրա հետևանքները
(*Հայկ Մելիք-Աղամյան*)…………………………………270

5.3. Ցեղասպանության հետևանքով հայ ժողովրդին հասցված նյութական վնասների վերաբերյալ Փարիզի խաղաղության վեհաժողովին ներկայացված հուշագրի հաշվարկների ստա-կեցման հարցի շուրջ
(*Արմեն Մարուքյան*)………………………………………..387

6. ՀԱՅՈՑ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԵՏԵՎԱՆՔՆԵՐԻ ՎԵՐԱՑ-ՄԱՆՆ ՈՒՂՂՎԱԾ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՄԻՋՈՑՆԵՐԻ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒ-ԹՅՈՒՆ
(*Վլադիմիր Վարդանյան*)………………………………….410

7. ՀԱՅՈՑ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԵՏԵՎԱՆՔՆԵՐԻ ՀԱՂԹԱ-ՀԱՐՄԱՆ ԿԱՌՈՒՑԱԿԱՐԳԵՐԻ ՈՒ ԳՈՐԾԻՔԱԿԱԶՄԻ ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ ԱՌԱՋԱՐԿՆԵՐ (հնարավոր «ճանապար-հային քարտեզի» ուրվագիծ)
(*Արմեն Մարուքյան*)………………………………………..455

8. ՀԱՎԵԼՎԱԾՆԵՐ

Արևմտյան Հայաստանի Բիթլիսի, Վանի, Էրզրումի, Խարբերդի, Դիարբեքիրի և Սեբաստիայի նահանգների, Տրապիզոնի նահանգի և Պարսկահայքի Խոյի, Սալմաստի և Ուրմիայի գավառների որոշ բնակավայրերի հայ բնակչության ունեցվածքը և կրած նյութական կորուստներն ըստ ականատես վերապրողների վկայությունների
(*Արմեն Մարուքյան*)……………………………………………481